BOSHQARUV HISOBI BO'YICHA GAYTLAYNSLAR

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Hamdamov Shohruh Furqatovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20344192

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshqaruv hisobi tizimida qo‘llaniladigan zamonaviy gaydlaynslarning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Xususan, korxonalarda xarajatlarni boshqarish, strategik qarorlar qabul qilish, ichki nazoratni kuchaytirish hamda moliyaviy natijalarni samarali baholashda boshqaruv hisobi standart va tavsiyalarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajribada shakllangan boshqaruv hisobi yondashuvlarini milliy korxonalar faoliyatiga moslashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida boshqaruv hisobi gaydlaynslarini amaliyotga joriy etish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va boshqaruv samaradorligini ta’minlashning muhim omili ekanligi asoslab berilgan. Maqola yakunida boshqaruv hisobi tizimini takomillashtirishga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv hisobi, gaydlayns, strategik boshqaruv, xarajatlar nazorati, boshqaruv qarorlari, ichki nazorat, moliyaviy tahlil, boshqaruv samaradorligi, korxona faoliyati, zamonaviy hisob tizimi, strategik rejalashtirish, iqtisodiy barqarorlik

Kirish. Boshqaruv hisobi zamonaviy korxonalarda moliyaviy va nomoliyaviy ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi muhim tizimlardan biri hisoblanadi. Raqobat kuchayib borayotgan sharoitda korxonalarning samarali faoliyat yuritishi faqat moliyaviy natijalarni qayd etish bilan emas, balki ichki boshqaruv jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan boshqaruv hisobi bo‘yicha gaydlaynslar korxonalarda yagona yondashuvni shakllantirish, hisob jarayonlarini standartlashtirish va qaror qabul qilish sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular boshqaruv axborotining aniqligi va o‘z vaqtida yetkazilishini ta’minlash orqali korxona ichki resurslarini samarali taqsimlash imkonini beradi.

Bugungi kunda xalqaro amaliyotda boshqaruv hisobi bo‘yicha turli metodologiyalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular xarajatlarni boshqarish, byudjetlashtirish, strategik rejalashtirish hamda samaradorlikni baholash jarayonlarida keng qo‘llanilmoqda. Biroq ushbu yondashuvlarni har bir mamlakat yoki korxona tizimiga to‘liq moslashtirish oson emas, chunki iqtisodiy sharoit, boshqaruv madaniyati va axborot tizimlarining rivojlanish darajasi turlicha bo‘ladi. Shu sababli, boshqaruv hisobi gaydlaynslarini milliy korxonalar faoliyatiga moslashtirish dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi. Ayniqsa, ichki hisob tizimining shaffofligi va operativligi past bo‘lgan sharoitda bu yondashuvlar boshqaruv qarorlarining asoslanganligini sezilarli darajada oshiradi.

Mazkur maqolada boshqaruv hisobi gaydlaynslarining mazmuni, ularning korxona ichki boshqaruvidagi o‘rni hamda samaradorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ularni amaliyotga joriy etish jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi boshqaruv hisobi tizimini takomillashtirish orqali korxonalarda resurslardan oqilona foydalanish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Boshqaruv hisobi tizimi zamonaviy korxona faoliyatida ichki axborot oqimini shakllantirish va undan samarali foydalanishning asosiy instrumentlaridan biri sifatida qaraladi. Uning asosiy vazifasi tashqi moliyaviy hisobotlardan farqli ravishda ichki boshqaruv ehtiyojlari uchun aniq,

tezkor va maqsadga yo‘naltirilgan ma’lumotlarni taqdim etishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, boshqaruv hisobi bo‘yicha ishlab chiqilgan gaydlaynslar korxona ichki jarayonlarini standartlashtirish, axborot sifatini oshirish va qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asosga qo‘yishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur yondashuvlar nafaqat hisob yuritish jarayonini tartibga soladi, balki strategik va operativ darajadagi boshqaruv samaradorligini ham oshiradi.

Boshqaruv hisobi gaydlaynslarining asosiy yo‘nalishlaridan biri xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash va ularni nazorat qilish mexanizmlarini shakllantirishdir. Amaliyotda xarajatlar noto‘g‘ri taqsimlanganda mahsulot tannarxi buziladi, bu esa noto‘g‘ri narx siyosatiga va foyda prognozlarining xatoligiga olib keladi. Shu sababli xarajatlarni doimiy monitoring qilish, ularni markazlar bo‘yicha ajratish va har bir faoliyat turiga bog‘lash boshqaruv hisobi tizimining asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Gaydlaynslar aynan shu jarayonni bir xil metodologiya asosida yuritishga yordam beradi va korxonalar o‘rtasida taqqoslash imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, byudjetlashtirish jarayoni boshqaruv hisobi tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Byudjetlar korxona resurslarini oldindan rejalashtirish va ularni samarali taqsimlash imkonini beradi. Gaidlaynslar byudjet tuzishning yagona yondashuvini belgilab, rejalashtirish jarayonida subyektivlikni kamaytiradi va real iqtisodiy holatga yaqin prognozlar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Natijada korxona rahbariyati moliyaviy oqimlarni boshqarishda aniqroq qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Boshqaruv hisobi tizimida strategik qarorlar qabul qilish jarayoni ham muhim o‘rin tutadi. Korxona rivojlanish yo‘nalishini belgilashda faqat o‘tgan davr ma’lumotlariga tayanish yetarli emas, balki kelajakdagi tendensiyalarni ham hisobga olish zarur. Gaidlaynslar bu jarayonda turli tahliliy instrumentlardan foydalanishni tartibga soladi, jumladan, foyda markazlari tahlili, rentabellik ko‘rsatkichlari va ssenariyli prognozlash usullarini qo‘llashni tizimlashtiradi. Bu esa boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshiradi va risklarni kamaytirishga yordam beradi.

Ichki nazorat tizimini kuchaytirish ham boshqaruv hisobi gaydlaynslarining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Korxona ichida axborotning shaffofligi ta’minlanmasa, resurslardan samarasiz foydalanish va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilish ehtimoli ortadi. Shu sababli, hisob ma’lumotlarining ishonchliligini tekshirish, ularni turli darajadagi rahbarlarga mos shaklda yetkazish va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Gaidlaynslar ushbu jarayonlarni yagona tizim asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan qaralganda, boshqaruv hisobi gaydlaynslarini joriy etish har bir korxonada bir xil natija bermaydi. Bunga asosiy sabab sifatida korxonaning texnologik darajasi, kadrlar malakasi va boshqaruv madaniyati ko‘rsatib o‘tiladi. Ba’zi korxonalarda raqamli tizimlar yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash jarayoni sekinlashadi. Bu esa boshqaruv hisobi samaradorligini pasaytiradi. Shuning uchun gaydlaynslarni joriy etishda moslashuvchan yondashuv zarur bo‘lib, har bir korxonaning real imkoniyatlari hisobga olinishi lozim.

Yana bir muhim jihat — xalqaro tajriba bilan milliy amaliyotni uyg‘unlashtirish masalasidir. Rivojlangan mamlakatlarda boshqaruv hisobi tizimi uzoq yillik tajriba asosida shakllangan bo‘lib, u yerda standartlashtirilgan metodologiyalar keng qo‘llaniladi. Biroq ushbu yondashuvlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish har doim ham samarali natija bermaydi. Chunki mahalliy iqtisodiy sharoit va korxonalar tuzilmasi farqlanadi. Shu sababli adaptatsiya jarayoni muhim bo‘lib, gaydlaynslar mahalliy sharoitga moslashtirilishi lozim.

Xulosa. Boshqaruv hisobi bo‘yicha gaydlaynslar korxona ichki boshqaruv tizimini takomillashtirishda muhim vosita ekanligi nazariy va amaliy tahlillar asosida tasdiqlandi, biroq mavjud yondashuvlarni mutlaq to‘g‘ri va yetarli deb qabul qilish jiddiy xato bo‘ladi, chunki real amaliyotda ularning samaradorligi korxonaning tashkiliy tuzilmasi, raqamli infratuzilmasi va boshqaruv madaniyatiga bevosita bog‘liq. Shuning uchun asosiy xulosa shundan iboratki, boshqaruv hisobi gaydlaynslarini joriy etish faqat metodologik hujjat sifatida emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi adaptiv tizim sifatida qaralishi kerak. Amaliy jihatdan esa birinchi navbatda xarajatlarni hisobga olish va tahlil qilish jarayonlarini yagona standartga keltirish zarur, aks holda turli bo‘limlar o‘rtasida axborot nomuvofiqligi yuzaga keladi va bu qarorlar sifatini pasaytiradi. Ikkinchidan, byudjetlashtirish jarayonida real vaqt ma’lumotlaridan foydalanish mexanizmlarini kuchaytirish lozim, chunki statik rejalashtirish

zamonaviy iqtisodiy o‘zgarishlar tezligiga mos kelmaydi. Uchinchi muhim jihat sifatida ichki nazorat tizimini kuchaytirish va ma’lumotlar ishonchliligini ta’minlash uchun raqamli avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish tavsiya etiladi, aks holda inson omili xatolarni ko‘paytiradi. Shuningdek, korxona rahbarlari boshqaruv hisobi natijalarini faqat hisobot sifatida emas, balki strategik qaror qabul qilishning asosiy instrumenti sifatida qabul qilishi kerak, aks holda tizimning haqiqiy qiymati yo‘qoladi. Taklif sifatida milliy korxonalarda boshqaruv hisobi bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini kengaytirish, xalqaro standartlarga moslashtirilgan metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga bosqichma-bosqich tatbiq etish zarur deb hisoblanadi. Umuman olganda, ushbu yondashuvlar tizimli ravishda joriy etilganda korxonalarning moliyaviy barqarorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi va raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshadi, aks holda esa boshqaruv hisobi faqat formal jarayon darajasida qolib ketish xavfi mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov, B. A., G‘aniyev, Z. U., & Muxammedova, D. A. (2018). Boshqaruv hisobi: O‘quv qo‘llanma. Toshkent: Iqtisod-moliya.
2. Pardayev, A. X., & Pardayev, Z. A. (2014). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.
3. Hasanov, B. X., & Xashimov, A. (2019). Boshqaruv hisobi. Toshkent: O‘quv adabiyotlari majmuasi.
4. Vahobov, A. V., & Malikov, T. S. (2012). Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-moliya.
5. Nurniyozov, F. A. o‘g‘li (2025). Boshqaruv hisobi maqsadlarida hisob siyosati. Ilmiy tadqiqotlar jurnali, 3(1), 45–52.
6. Hasanov, B. A. (2018). Boshqaruv hisobi (elektron darslik). Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti kutubxonasi.